

Теоретичні основи визначення сутності екологічного туризму

*Роботу виконано на кафедрі географії
ВНУ ім. Лесі Українки*

Запропоновано принципи, підходи та критерії щодо визначення поняття *екологічний туризм*. На основі наукової літератури і досліджень автора сформульовано визначення цього поняття. Обґрунтовано розбіжності в поняттях *екологічний туризм* й *екологічність у туризмі*.

Ключові слова: екологічний туризм, природоохоронні ландшафти, природні національні парки.

Мищенко О. В. Теоретические основы определения сущности экологического туризма.

Предлагаются принципы, подходы и критерии определения понятия *экологический туризм*. На базе научной литературы и исследований автора формулируется определение этого понятия. Устанавливаются отличия среди понятий *экологический туризм* и *экологичность в туризме*.

Ключевые слова: экологический туризм, природоохранные ландшафты, природные национальные парки.

Mishchenko O. V. Theoretical Basis Determining the Nature of Ecological Tourism. It is proposed principles, approaches and criteria in relation to determination of concept ecological tourism. Using theoretical basis of existent labours and own approaches determination of concept is formulated ecological tourism. Divergences are grounded in concepts ecological tourism and ecofriendliness in tourism.

Key words: ecological tourism, natural protection landscapes, natural national park.

Постановка наукової проблеми та її значення. На початку 1990-х років світова спільнота прийняла концепцію стійкого розвитку, яка стала однією з основних у різних секторах господарства, зокрема в туризмі. У зв'язку з цим сьогодні надзвичайно актуальними є дослідження питань термінологічного спрямування, які стосуються нового напрямку рекреаційно-туристської діяльності – екотуризму. Змістове наповнення поняття *екологічний туризм* не має чітких меж, оскільки використовується з різними за змістом прикметниками: природний, альтернативний, відповідальний, стійкий, м'який, природоохоронний, зелений, пригодницький тощо. Власне це не дає можливості отримати точну статистичну інформацію про розвиток екотуризму. Тому експерти Всесвітньої туристської організації (ЮНВТО), обчислюючи прибутки від різних видів туризму, використовують тлумачення „туризм, орієнтований на природні туристські ресурси”, або „природний туризм”, куди відносять й екотуризм. Отож для розробки науково-обґрунтованих концепцій розвитку екотуризму як напрямку, котрий динамічно розвивається, сьогодні постала потреба не тільки уточнити зміст цього поняття, а й дослідити особливості його організації, з'ясувати принципово важливі складові частини та характеристики.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Сутність поняття *екологічний туризм* досліджували О. Кузьменко, В. Храбовченко, В. Смаль, І. Смаль, О. Дмитрук, С. Дмитрук [8; 15; 13; 3] й інші вчені. Слід зазначити, що серед вітчизняних та зарубіжних науковців нині немає єдиних підходів щодо визначення поняття *екотуризм*. У контексті нашої роботи учених, котрі досліджували згадане вище трактування та використовували різні підходи щодо визначення об'єкта здійснення екотуризму, можна поділити на три групи:

1. Н. Воскобойнікова, В. Бережних стверджують, що об'єктом здійснення екотуризму є природні ландшафти [2; 1]. А. Дорофєєва, О. Тихомирова, Г. Карпова, Д. Кузнецова, вважають цей вид туризму одним із різновидів природного [4; 6].

2. Я. Олійник, В. Гетьман указують, що екотуризмом можна назвати всі види та форми туризму, які розвиваються в межах національних природних парків [9]. І. Зорін, В. Квартальнов – автори енциклопедії туризму – та Т. Сергєєва стверджують, що екотуризм орієнтований на використання незайманих природних ландшафтів [5; 12]. Г. Цебалос-Ласкурєйн, якого вважають одним із перших авторів визначення екотуризму, зазначав, що розвивається цей вид туризму у відносно незайманих

куточках природи [17]. Слід зазначити, що більша частина таких ландшафтів сьогодні є природоохоронними.

З. О. Дмитрук, С. Дмитрук, Є. Колбовський вважають, що екологічний туризм може бути зорієнтований на природні та культурні ландшафти й не заперечують розвиток цього виду туризму на природоохоронних територіях [3; 7].

Крім того, слід звернути увагу на те, що відбувається отождолення понять *екотуризм* і *екологічність у туризмі*. Так, наприклад А. Тарасенюк вважає, що екотуризм стосується участі відпочивальників у громадських природоохоронних заходах [14]. Зрозуміло, що туризм впливає на навколишнє середовище, змінюючи компонентну структуру ландшафту. На нашу думку, поняття *екологічність у туризмі* містить у собі заходи щодо захисту ландшафту й стосується кожного виду туризму.

Мета статті – дослідження теоретичних основ сутності екологічного туризму. Для досягнення цієї мети розв'язувалися такі **завдання**:

- проаналізувати визначення поняття *екологічний туризм* вітчизняними і зарубіжними науковцями;
- обґрунтувати об'єкт дослідження екологічного туризму;
- проаналізувавши наукові праці, де подається тлумачення екологічний туризм, та власні дослідження, виділити складники визначення його сутності;
- сформулювати синтезоване визначення поняття *екологічного туризму*.

Методологічна основа статті – положення рекреаційної географії та ландшафтознавства. У процесі дослідження використано системний підхід, метод структурно-логічного узагальнення, які дали змогу уточнити зміст поняття *екологічний туризм*.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Екотуризм у регіонах світу трактують по-різному. Розрізняють дві його моделі: західноєвропейську й австралійську [11].

Західноєвропейська модель розробляється в Італії, Іспанії, Франції, Німеччині, політика яких спрямована на створення максимального комфорту для відпочинку людини. Слід зауважити, що це призвело до високого ступеня урбанізованості, зміни природного ландшафту, забруднення повітря й води, тобто до серйозних порушень природного балансу загалом і в національних парках зокрема.

Австралійська модель дуже поширена в Австралії та США. Основою згаданої моделі слугує концепція, розроблена природоохоронними організаціями Австралії, яка ґрунтується на пізнанні туристами природи й ознайомленні з її особливостями.

У Квебеку в травні 2002 р. на Всесвітньому екотуристському саміті прийнято декларацію, яка містить рекомендації щодо розвитку цього виду туризму в різних країнах світу. На цьому форумі досягнуто домовленості відносно тлумачення поняття *екотуризм*. Ця декларація засвідчує, що запропоноване поняття стосується тільки видів туризму, спрямованих на захист навколишнього середовища, визнання й повагу місцевого та корінного співтовариств, культурну й природоохоронну освіту туристів.

Екологічний туризм, у контексті його стійкого розвитку, передбачає раціональне використання та відтворення природних ресурсів, збереження навколишнього середовища. Це певною мірою обмежує залучення до екотуризму природно-промислових видів діяльності: полювання, рибальства, збирання грибів та ягід для продажу й заготівлі, оскільки неконтрольований збір природних багатств спричиняє порушення природного балансу ландшафту.

Проведене дослідження наукових праць дає можливість узагальнити результати напрацювань, виявити принципово важливі складники та характеристики, які слугуватимуть основою для визначення сутності екологічного туризму (рис. 1). Для визначення сутності цього виду туризму використано методичний підхід, запропонований Л. М. Черчик [16].

Серед провідних цілей екотуристських подорожей насамперед виступає прагнення людей до спілкування з природою. У зв'язку з цим пов'язано походження таких близьких за змістом понять: природно-орієнтований туризм, зелений туризм, м'який туризм, або „природний туризм із м'яким дотиком до природи” й ін. Відбувається зміщення в моделях споживання, оскільки для багатьох людей туризм уже не розкіш, а природна потреба. У багатьох європейських країнах утвердилося таке поняття, як „право на туризм”. Це було зафіксовано в Глобальному етичному кодексі туризму, який 1999 р. ухвалила Генеральна асамблея ЮНВТО в Чилі.

Рис. 1. Складники визначення сутності екологічного туризму

Екологічний туризм як бізнес або індустрія потрапив зараз під рубрику відповідальних методів ведення бізнесу й отримав визначення *відповідальний туризм*. Розуміння багатогранності рекреаційно-туристського використання території національних природних парків значною мірою віддзеркалює рівень їх цінності, визначає їхню роль у становленні соціальної свідомості людини, розвитку національної та регіональної економіки, дає можливість комплексно сформулювати цілі екологічного туризму, формуючи їх за визначеними підходами, у контексті яких ми його трактуємо, а саме: соціального, територіального, екологічного, правового, управлінського (рис. 2).

Соціальний підхід визначається виконанням екологічним туризмом соціальних функцій, провідною серед яких є задоволення потреб туристів. Цей підхід до визначення сутності екотуризму передбачає окреслення цільових груп туристів. Дослідження попиту на окремі види туристських послуг дає можливість формувати відповідну інфраструктуру екологічного туризму.

Територіальний підхід визначає локалізацію екологічного туризму. У контексті наших досліджень, екологічний туризм здійснюється й розвивається на відносно незмінених господарською діяльністю ландшафтах. Оскільки більшість серед них сьогодні є природоохоронними, об'єктом нашого дослідження – розвиток екологічного туризму на природоохоронних територіях, зокрема в національних природних парках.

Екологічний підхід провідний, оскільки ґрунтується на взаємодії природи й людини. Ми трактуємо його з позиції виконання природоохоронної функції, використовуючи відповідні методики, які регламентуватимуть рекреаційні навантаження на природоохоронних територіях, відповідно до рекреаційної місткості та стійкості ландшафту.

Правовий підхід відзначається наявністю правової бази здійснення екологічного туризму в межах природоохоронних територій.

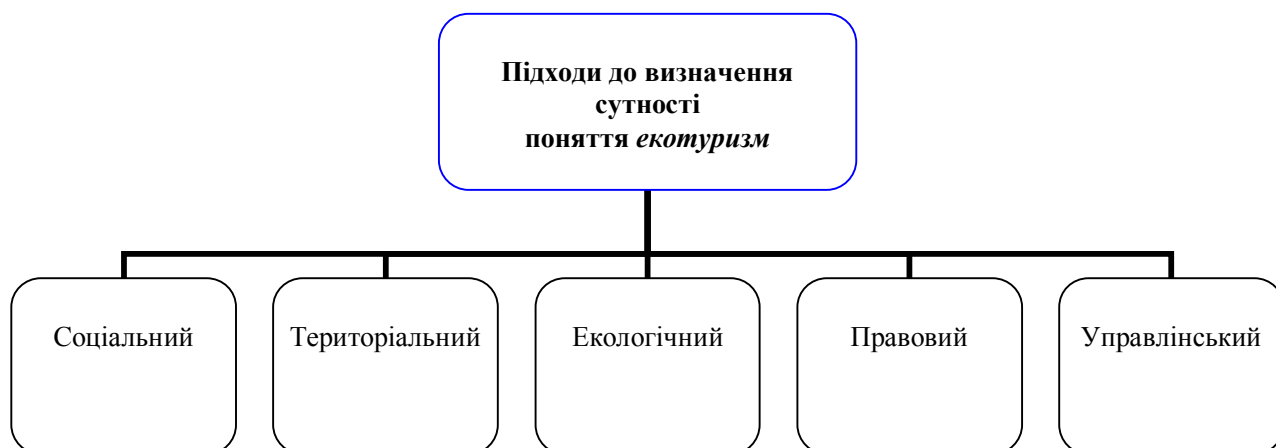

Рис. 2. Підходи до визначення сутності поняття „екологічний туризм”

Специфіка управлінського підходу полягає в тому, що прагнення до отримання прибутку від екологічного туризму поєднується з формуванням і реалізацією комплексу заходів, які мають природоохоронні цілі, оскільки важливо зберегти унікальні природні ландшафти. Тому менеджмент в екотуризмі дає змогу досягти компромісу між притаманним ринковій економіці прагненням до прибутку й захистом навколишнього середовища від негативного впливу туристської діяльності.

Багатогранність екологічного туризму визначається принципами рекреаційно-туристського використання території національних природних парків, серед яких основними ми вважаємо:

- принцип регулювання попиту. Попит на відпочинок в межах національних природних парків істотно зростає з кожним роком. Однак він коливається під впливом різних чинників: рекреаційно-туристської привабливості природного ландшафту, якості наданих послуг, сезону, моди, платоспроможності туристів;

- принцип раціонального природокористування, полягає в потребі такого суспільного використання природоохоронних ландшафтів, за якого вони зберігають здатність до регенерації, тобто можливості повернення до стану, наближеного за функціональними характеристиками до вихідного [10];

- принцип збалансованого природокористування. Виробництво туристського рекреаційного продукту в межах природоохоронних ландшафтів має здійснюватися відповідно до їхньої місткості та стійкості до рекреаційних навантажень;

- принцип комплексно-регіональний. Забезпечує розвиток природоохоронних ландшафтів, що відбувається на засадах територіальної прив'язаності екотуристського потенціалу та природоохоронної території, зумовлює їхні індивідуальні характеристики й ознаки системного утворення, що має теоретичне та практичне значення;

- принцип резервації, або створення нових заповідних, еталонних та унікальних систем [10].

Серед теоретико-методологічних складників визначення сутності екологічного туризму ми виділяємо три його провідні функції: природоохоронну, економічну та соціальну. Природоохоронна функція екологічного туризму полягає в запобіганні деградації природоохоронних комплексів національних природних парків, економічна – у розвитку виробничої інфраструктури, створенні додаткових робочих місць, наповненні місцевого бюджету, соціальна – у задоволенні потреб туристів різноманітними видами відпочинку.

Аналіз опублікованих матеріалів дає підставу стверджувати, що, визначаючи сутність екотуризму, важливо дослідити такі п'ять критеріїв, які є вихідними ознаками трактування цього поняття (рис. 3):

- організаційний, котрий ґрунтується на врахуванні туристського попиту на відпочинок та рекреаційно-туристської місткості ландшафтів у межах природоохоронних територій;

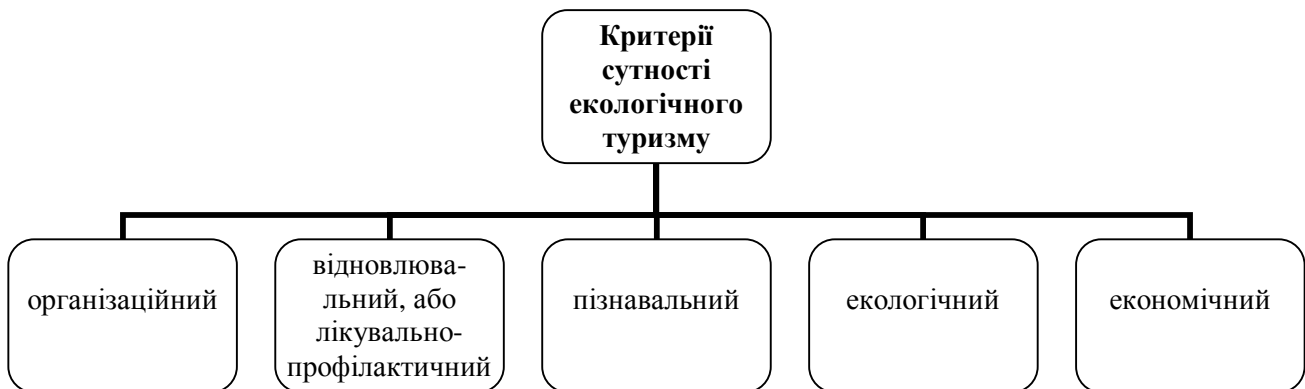

Рис. 3. Критерії визначення сутності поняття „екологічний туризм”

- відновлювальний, або лікувально-профілактичний, спрямований на відновлення фізичних та духовних сил туриста, його лікування;
- пізнавальний, пов’язаний із вивченням природи, можливістю отримати туристами нові знання щодо унікальності досліджуваного ландшафту;
- екологічний, тобто мінімізація зовнішнього впливу на природний ландшафт, ґрунтується на дотриманні відповідних норм і технологій під час виконання екологічних турів і програм;
- економічний (це перспективи розвитку регіону (області), підвищення життєвого рівня населення).

Отож у відомих наукових працях, де аналізується визначення поняття *екологічний туризм*, ми виділили ті критерії, які найчастіше трапляються і відповідають нашим підходам. На підставі такого синтезу це визначення можна сформулювати так: *екотуризм* – це такий вид туризму, який ґрунтується на туристському попиті з урахуванням стійкості й рекреаційно-туристської місткості ландшафту, розвивається та функціонує на відносно незмінених господарською діяльністю природних територіях, зокрема природоохоронних, в умовах дотримання природоохоронних норм і технологій під час виконання екологічних турів і програм; його провідні функції – задоволення потреб туристів різноманітними видами відпочинку, розвиток виробничої інфраструктури, створення додаткових робочих місць, наповнення місцевого бюджету, збереження цінних природних комплексів, екологічна освіта серед широких мас населення.

На нашу думку, екологічний складник, під яким розуміють прагнення не завдати шкоди середовищу, де здійснюється туризм, має бути присутнім у будь-якого виду. Однак, коли трактується туризм у межах природоохоронних ландшафтів, екологічний складник набуває глибшого значення, оскільки ці території мають свої особливості використання. Власне тому екотуризм ми трактуємо як такий, що розвивається в межах природоохоронних ландшафтів національних природних парків, де рекреаційно-туристська діяльність має здійснюватися тільки в тих місцях і в такому обсязі, наскільки це гарантує збереження виділених для заповідання об’єктів.

Висновки й перспективи подальших досліджень. У статті досліджено низку наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених, де аналізується сутність поняття екологічний туризм. Слід зазначити, що розглянуті нами визначення відрізняються між собою за трактуванням щодо об’єкта здійснення екологічного туризму. Розбіжність щодо тлумачення цього поняття полягає в тому, що різні дослідники трактують екотуризм як такий, що розвивається в межах таких територій:

- природних ландшафтів;
- природоохоронних ландшафтів;
- природних і культурних ландшафтів.

Відповідно до завдань статті ми обґрунтували цілі, підходи, принципи та критерії виокремлення поняття *екологічний туризм*, що дало можливість сформулювати його синтезоване визначення.

Змістове наповнення поняття екологічний туризм не обмежується використанням людиною природоохоронних ландшафтів заради задоволення рекреаційних потреб. Цей вид туризму має здійснюватися в таких обсягах, які не призведуть до незворотних змін природного ландшафту. Для цього потрібно впроваджувати нові методики рекреаційно-туристського використання природоохоронних ландшафтів, де будуть ураховуватися властиві тільки цим ландшафтам певні обмежувальні чинники. Означені вище наукові проблеми – мета наших подальших досліджень.

Література

1. Бережных В. Х. Все-таки – что такое экотуризм? / В. Х. Бережных // Туризм : практика, проблемы, перспективы. – 1999. – № 5. – С. 16–17.
2. Воскобойникова Н. Н. Экологический туризм : особенности и перспективы развития / Н. Н. Воскобойникова // Тр. Акад. туризма. – Вып. 3. – СПб. : Невский фонд, 2000. – С. 213.
3. Дмитрук О. Ю. Экотуризм : навч. посіб. / О. Ю. Дмитрук, С. В. Дмитрук. – К. : Альтерпрес, 2009. – 358 с.
4. Дорофеев А. А. О подготовке специалистов по экологическому туризму / А. А. Дорофеев, О. А. Тихомиров // Проблемы и перспективы развития туризма в странах с переходной экономикой. – Смоленск, 2000. – С. 302.
5. Зорин И. В. Энциклопедия туризма : справочник / И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 285 с.
6. Карпова Г. А. Экологические аспекты развития туризма / Г. А. Карпова, Д. Г. Кузнецов // Турист. фирмы. – Вып. 17. – СПб., 1998. – С. 67–68.
7. Колбовский Е. Ю. Экологический туризм и экология туризма : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / Е. Ю. Колбовский. – 2-е изд., стер. – М. : Изд. центр „Академия”, 2008. – 256 с.
8. Кузьменко О. Екологічний туризм : поняття та особливості організації / О. Кузьменко // Схід. – 2002. – № 2. – С. 68.
9. Олійник Я. Б. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір / Я. Б. Олійник, В. І. Гетьман // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Географія. – Вип. 48. – К. : Вид.-поліграф. центр „Київ. ун-т”, 2002. – С. 5–11.
10. Петлін В. М. Концепції сучасного ландшафтознавства / В. М. Петлін. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 351 с.
11. Развитие туристического бизнеса региона : навч. посіб. / за ред. І. М. Школи. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2007. – 292 с.
12. Сергеева Т. К. Экологический туризм : учебник / Т. К. Сергеева. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 360 с.
13. Смаль В. В. Світовий досвід розвитку екологічного туризму / В. В. Смаль, І. В. Смаль // Укр. геогр. журн. – 2003. – № 4. – С. 58–64.
14. Тарасенюк А. И. Влияние экологического туризма на формирование территориальной структуры среды жизнедеятельности населения / А. И. Тарасенюк // Устойчивое развитие туризма на черноморском побережье : сб. материалов симп. – Одесса : ОЦНТЭИ, 2001. – С. 326–343.
15. Храбовченко В. В. Экологический туризм : учеб.-метод. пособ. / В. В. Храбовченко. – М. : Финансы и статистика, 2003. – С. 14–22.
16. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні : монографія. – Луцьк : ЛДТУ, 2006. – 352 с.
17. Ceballos-Lascurain H. The Future of Ecotourism / H. Ceballos-Lascurain // Mexico jorum. – 1988. – 17 January. – С. 13.

Адреса для листування:

Mischenkoolena.lutsk@rambler.ru,

тел. моб. 0500143345.

Статтю подано до редколегії
15.02.2010 р.